

UPPER MACHAKHELI
(SOME ASPECTS OF ETHNOLOGICAL-DIALECTOLOGICAL STUDY)
ზედა მაჭახელი
(ეთნოლოგიურ-დიალექტოლოგიური შესწავლის ზოგიერთი ასპექტი)

ROIN MALAKMADZE

PhD in history, Director/Chief Scientific Officer at Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
32/35 Rustaveli/Ninoshvili st.
Batumi, 6010, Georgia
599161660; roinimalakmadze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

ELZA PHUTKARADZE

Doctor of philology, Chief scientific researcher of Folklore, Dialectology and Emigrant
literature Department of Batumi Shota Rustaveli State University Niko Berdzenishvili Institute
32/35 Rustaveli/Ninoshvili st.
Batumi, 6010, Georgia
593180196. elza.phutkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9800-2183>

NAILA CHELEBADZE

PhD in history, Senior Researcher of Department of Ethnology and Sociological Research,
Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University
32/35 Rustaveli/Ninoshvili st.
Batumi, 6010, Georgia
599 28 61 28; 597 87 03 77; naila.chelebadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

Abstract: Due to historical fate, a significant part of South-West Georgia is part of Turkey. Among them is the upper jaw. Historically, Upper Machakheli played an important role in the socio-economic, political, and cultural life of South-West Georgia. For centuries, the corner was included in the Diocese of Tbeti and represented the advanced side of Klarjeti, which is evidenced by the historical-ethnographic existence of the valley, the monuments of material culture preserved in the form of remains, the Georgian speech that has been formed over the centuries and has reached the present day, the still-saved Georgian spirit, national consciousness.

Upper Machakheli is an interesting side from the ethnographic and dialectological point of view. As it is known, until the last period it was impossible to enter the upper Machakheli, which deepened the interest of travelers-researchers and scientists in the historical valley.

Upper Machakheli is still affected by foreign customs, traditions, and language. Despite this reality, the population still maintained its national identity. The purpose of the study is to study some aspects of the ethnological-dialectological peculiarities of Upper Machakheli.

When discussing the lifestyle, culture and dialect features of Upper Machakheli, we mainly rely on the materials obtained as a result of the field expedition conducted by us in the villages of Upper Machakheli (Khertvisi, Akria, Mindieti, Efrat Zedvake, Qvabitavi) in 2010-2015.

Key words: Upper Machakheli; History; ethnology; dialectology; existence and culture; traditions.

როინ მალაკმაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დირექტორი/მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
საქართველო, ბათუმი, 6010
რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35
599161660; roinimalakmadze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

ელზა ფუტკარაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
საქართველო, ბათუმი, 6010
რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35
593180196; elza.phutkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9800-2183>

ჩელებაძე ნაილა

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
საქართველო, ბათუმი, 6010
რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35
599 28 61 28; 597 87 03 77; Naila.chelebadze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

აბსტრაქტი: ისტორიული ბედუკუდმართობის გამო სამხრეთ - დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი თურქეთის შემადგენლობაშია მოქცეული. მათ შორისაა ზედა მაჭახელი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში ზედა მაჭახელი ისტორიულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. კუთხე საუკუნეთა განმავლობაში ტბეთის ეპარქიაში შედიოდა და კლარჯეთის დაწინაურებულ მხარეს წარმოადგენდა, რაზეც მეტყველებს ხეობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფა, ნაშთების სახით შემორჩენილი მატერიალური კულტურის ძეგლები, საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოყალიბებული და დღემდე მოღწეული ქართული მეტყველება, ჯერ ისევ გადარჩენილი ქართული სული, ეროვნული ცნობიერება.

ზედა მაჭახელი ეთნოგრაფიული თუ დიალექტოლოგიური კუთხით საინტერესო მხარეს წარმოადგენს. როგორც ცნობილია, უკანასკნელ პერიოდამდე შეუძლებელი იყო ზედა მაჭახელში შეღწევა, რაც უფრო აღრმავებდა ისტორიული ხეობით მოგზაურ-მკვლევართა თუ მეცნიერთა დაინტერესებას.

ზედა მაჭახელი დღემდე განიცდის უცხო წეს-ჩვეულებათა, ტრადიციათა და ენობრივ გავლენას. მიუხედავად ამ რეალობისა, მოსახლეობამ მაინც შეინარჩუნა ეროვნული თავისთავადობა. კვლევის მიზანი სწორედ ზედა მაჭახლის ეთნოლოგიურ-დიალექტოლოგიური თავისებურებების ზოგიერთი ასპექტის კვლევაა. ზედა მაჭახლის ყოფა-ცხოვრების, კულტურისა და დიალექტურ თავისებურებებზე მსჯელობისას ძირითადად ვყვრდნობით ჩვენს მიერ 2010-2015 წლებში ზედა მაჭახლის სოფლებში (ხერთვისი, აკრია, მინდიეთი, ევრატი, ზედვაკე, ქვაბითავი) ჩატარებული სავსე ექსპედიციის შედეგად მოპოვებულ მასალებს.

საკვანძო სიტყვები: ზედა მაჭახელი; ისტორია; ეთნოლოგია; დიალექტოლოგია; ყოფა და კულტურა; ტრადიციები.

შესავალი: ზედა მაჭახელი ისტორიულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში, რაზეც მეტყველებს ხეობის დღევანდელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფა, კულტურა, ქართული მეტყველება. ბუნებრივია, მოსახლეობა ინარჩუნებს ტრადიციულ ელემენტებს და ასევე//იმავდროულად ვლინდება სპეციფიკური ნიშნებიც.

შესაძლებელია, ზედა მაჭახელი, როგორც აჭარის ნაწილი, გარკვეულ პერიოდში მოიაზრებოდა დამოუკიდებელ ეთნოგრაფიულ მხარედ.

მეთოდი: კვლევა ეფუძნება კომპლექსურ-ინტენსიურ, შინაარსობრივი ანალიზის, ისტორიულ-შედარებით მეთოდს.

შედეგები: 2010-2015 წლებში ჩვენ მიერ განხორციელებული სავსე-სამეცნიერო ექსპედიციების შედეგად, პირველად განხორციელდა ზედა მაჭახლის კომპლექსური შესწავლა. აღნიშნულის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ ზედა მაჭახლის მოსახლეობა დღემდე ინარჩუნებს ყოფისა და კულტურის, მშობლიური ენის, ეროვნული ცნობიერების უმთავრეს ელემენტებს.

მსჯელობა: 2010-2015 წლებში ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტისა და საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა გიორგი მთაწმინდელის სახელობის ქართველოლოგიური კვლევების ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელთა ჯგუფის მიერ ზედა მაჭახელში მოეწყო ექსპედიცია, რომლის მიზანი იყო თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებში მოქცეული ორად გაყოფილი ხეობის ზედა მაჭახლის ტრადიციული ყოფისა და კულტურის, დიალექტოლოგიური თავისებურებების შესწავლა.

ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ XVI ს. დოკუმენტის საფუძველზე მაჭახლის ადრინდელ სახელწოდებად მიჭიხიანი მიიჩნია, რაც გაზიარებულია თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში (ბაქრაძე დიმ., 1987) (კახიძე ნ., 2013), ზედა მაჭახლის ხეობას თავისი მდიდარი წარსულით დიდი წვლილი მიუძღვის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა და მთლიანად საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში. ადამიანის ცხოვრების ნაკვალები ბრინჯაოს წინა ხანიდან შეინიშნება. ზედა მაჭახელი მონაწილეა იმ პროცესებისა, რომელსაც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ჰქონდა ადგილი პირველი

ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების პერიოდში. სწორედ ამ გარემოებამ ათქმევინა იქ მოღვაწე დავით წერეთელს - „პატარა მაჭახელი არის ცოცხალი ისტორია საქართველოსი“.

მაჭახლის ხეობის ორივე მხარეს განფენილ ზედა მაჭახლის ტერიტორიულ სტრუქტურაში ძირითადი ელემენტია სოფელი, რომელიც თავის მხრივ რამდენიმე სოფლისგან შედგება და ქმნის თემს. ესენია: ხერთვისი, მინდიეთი, ეფრატი, აკრია, ქვაბითავი და ზედვაკე. თითოეული მათგანი საგვარეულო ან საუბნო ერთეულებად დაყოფილი. მათ შორის ძირითადია გვარის სახელის მატარებელი სოფლის უბნები, მაგალითად: მალაყმეთი, თევთიეთი, ირემეთი და ა.შ. აქ გვარები ძირითადად მე ფორმანტიტაა წარმოებული: მალაყმაძე, ირემაძე, გვიანიძე, კოსტანიძე, ოსანაძე, მოფრინაძე, ქავთარაძე და სხვა მრავალი, რომელთა გარკვეული ნაწილი „ტბეთის სულთა მატთანში“ არის დამოწმებული, რაც მოსახლეობის ძირძველობას ადასტურებს (ტბეთის..., 1977) (ჭიჭინაძე ზ., 2004) (კახიძე ნ., 2013) (გუჯეჯიანი).

მაჭახლის ხეობა ისტორიულად საკმაოდ მჭიდროდ დასახლებული ყოფილა (კახიძე ნ., მაჭახლის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი) (შენგელია ნ.) ზედა მაჭახლის დასახლების ტიპი ძირითადად ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო პირობების მიხედვითაა წარმოდგენილი. სახლები უმეტესად ფერდობებზეა და იშვიათია მწკრიული დასახლება (ჭიჭინაძე ზ. 2., 2013) (ლისოვსკი, 2015) საცხოვრებელ სახლს ირგვლივ ეზო-კარმიდამო აკრავს. საკარმიდამო კომპლექსში შედის ჰორიზონტალური ტიპის საცხოვრებელი, რომლის ირგვლივ ნაკვეთში არის ბოსელი, ბელელი და ნალია. საინტერესოა საცხოვრებელი ნაგებობანი და საკარმიდამო კომპლექსი თავისი დამხმარე სამეურნეო ნაგებობებით, რომელიც ძირითადად დასავლურქართული ტიპისაა და ხასიათდება საცხოვრებელთან ახლოს მდებარე ბაღჩა-ბაღებით. ხეობის ყველა სოფელში მოწმდება საერთო-სათემო საკუთრება ტყეებსა და სათიბ-სამოვრებზე. ამასთან, სათემო მიწების საზღვრის დასაცავად კვლავ გამოიყენება ქვების დადების ტრადიცია.

ზედა მაჭახლის მოსახლეობამ საკმაოდ კარგად შემოინახა კულტურული მემკვიდრეობის არაერთი მხარე. მასში ნათლად იკვეთება ქართული საცხოვრებლის განვითარების ცალკეული საფეხური, რასაც ბუნებრივ-გეოგრაფიული და სამეურნეო ცხოვრების თვისებურებები განაპირობებდა. ესენია: ფაცხა ანუ ცოტა „წვიტი“ სახლი, ფიცრის (ფიცრული), ჭერი ანუ ჯარგვალი, რომელიც ყიშლაზე გვხვდება და ძირითადად შავშეთში ყოფილა გავრცელებული, ასევე დაყორილი სახლი და უკანასკნელ პერიოდში გავრცელებული ტიპი - „ბინაები“. გარდა ამისა, საცხოვრებელი სახლის აღსანიშნავად მოწმდება „ხოხოლა“ სახლიც. დაყორილი სახლის გვირგვინიან გადახურვაში იკვეთება ქობულეთში კინტრიშის ხეობის ზედა ნაწილსა და სამხრეთ საქართველოში არსებული ადრეული ტიპის საცხოვრებლებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნები (ჩიტაია გ., 1926) (ჩიქოვანი თ., 1960). ხეობა გამოირჩევა საკულტო და თავდაცვითი ნაგებობების მრავალფეროვნებითაც (გივიაშვილი ი., 2008). ამ მხრივ საინტერესოა მცირე ზომის სამალავები ანუ „სამალურები“, როგორც მათ უწოდებს ადგილობრივი მოსახლეობა. ჯერჯერობით სამალავის ორი სახე დამოწმდა. ერთი საცხოვრებელი სახლის სარდაფშია განთავსებული, მეორე ტიპის სამალავი კი დაფიქსირდა როგორც ცალკე ერთეული, უკანა კედლით სანახევროდ მიწაში შედგმული, რომლის დარბაზის ბანი მრგვალად არის ამოზრცული. ამ მხრივ იგი უფრო მეტად წალკური სახლის ტიპს გვაგონებს, შედარებით ნაკლებად კი ყარსულ ტიპს. სავარაუდოდ, იგი დარბაზული ტიპის მოდიფიცირებულ სახესხვაობას წარმოადგენს. აღნიშნული სამალავების მრავალფუნქციურობა დროის

მოთხოვნით უნდა ყოფილიყო განაპირობებული. მოსახლეობა მიიჩნევს, რომ თამარ მეფეს ამავე მიზნით მიწისქვეშა ქალაქი აუშენებია ეფრატში.

ზედა მაჭახელში საოჯახო ყოფის შესწავლის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ ძირითადი ტიპი არის მონოგამიური ოჯახი. ადრე ყოფილა დიდი ოჯახები, სადაც რამდენიმე თაობა ცხოვრობდა როგორც აღმავალი, ისე გვერდითი ხაზით. პატრიარქალურ ოჯახს სათავეში ედგა სახლის უფროსი მამაკაცი - „ბაბა“. იმ შემთხვევაში კი, თუ ქალი ქვრივი იყო, იგი თავად უძღვებოდა ოჯახს და მას „დედო ქალს“ უწოდებდნენ.

ზედა მაჭახელთა ყოფაში დამოწმებული ნათესაური ტერმინოლოგია ზოგადქართულის ანალოგიურია. მასში დაცული ცოდნა კარგად გვიჩვენებს მის უძველეს წარმომავლობას, რომელიც განსაკუთრებით იჩენს მსგავსებას ზემოაჭარულ და ქობულეთურ ვარიანტებთან. მსგავსება ჩანს სიცოცხლის ციკლის გააზრებაში ასაკობრივი პერიოდიზაციის ცალკეული ეტაპის მიხედვითაც, რომელიც განისაზღვრება მოსახლეობის ფიზიკური მდგომარეობის, საქორწინო ასაკის, შრომითი და სოციალური მდგომარეობის საფუძველზე. მაგალითად, „40 წლის უკან, რაცხა იგიტყდება, როცა თელი ანუ ყველაფერი უკუღმა გეყურება, 100 წლის მერე ბაღანა დაბრუნდება.“ სქესობრივ-ასაკობრივი ლექსიკური თავისებურებები რამდენიმე ძველი ტერმინის შემონახულობაშიც ვლინდება. მაგალითად, გოგო//გოგვა //ბამბაშხალა, და, დედა, დედო ქალი-უფროსი ქალი, ცოლი, ნენე, დინე, დიდნენე (ბებია), ჰაიდარ ნენე (ბიცოლა), დედაბერი და სხვ. მამრობითი სქესის აღმნიშვნელი ტერმინებია: შვილი, ძმა, ბაბა, მამიკო, ქმარი (ჩემი კაცი, ჩემი ბერი, ჭო), მამინაცვალი, ბიძა, მაზლისწული (მაზლიშვილი ვაჟი), ბაბუა, ეფენდი ბაბა, ალა ბაბა და სხვ.

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ზედა მაჭახელში ხელოვნური დანათესავების ძირითად ფორმას რძით ნათესაობა წარმოადგენდა. სისხლ-მესისხლეობის მიზეზით მოსული ძირითადად იღებდა ახალ გვარს ანდა თემ-სოფლის გვარს. მოწმდება **ძმადნაფიცობის** ინსტიტუტი. მაჭახელთა ყოფაში საკმაოდ მყარად ჩანს დამკვიდრებული სამედიატორო სასამართლო და სახალხო ყრილობა.

განსაკუთრებული ინტერესით წარიმართა საქორწინო წეს-ჩვეულებების შესწავლა, საიდანაც ირკვევა, რომ საქორწინო წინაპირობას ძირითადად წარმოადგენდა ასაკობრივი, ნათესაური, მათ შორის ხელოვნური ნათესაობის, ეგზოგამიურობის ტრადიციის დაცვა, მშობლების თანხმობა, რელიგიური აღმსარებლობა. სწორედ ამ პირობით უკანასკნელ წლებში ზედა მაჭახლის მოსახლეობაში დაშვებულია დეიდაშვილებზე ქორწინება. დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ისეთ წინასაქორწინო ფაქტორს, როგორიცაა ეკონომიური მდგომარეობა. თუ სასიძოს ოჯახს საძიგველი - მარცვლეულის სანაყი დიდი ზომის ქვა არ ექნებოდა, მიაჩნდათ, რომ ქალი ასეთ ოჯახში არ გაითხოვებოდა.

ყოფაში დასტურდება წარსულში სყიდვითი ქორწინების არსებობა. დამოწმდა მრავალცოლიანობის ფაქტები, რომელიც უშვილობის გამო ხდებოდა. ასეთ შემთხვევაში მეორე ცოლისგან გაჩენილი ბავშვები უფროს ქალს დედას (დიდი ნენე) ეტყვიან და შვილები მასზე ეწერებიან, ხოლო მეორე ცოლს, ანუ ბიოლოგიურ დედას კი ხშირად სახელით მიმართავდნენ (პაწა ნენე).

ქორწინების ინსტიტუტის შესწავლაში გამოიკვეთა აჭარაში გავრცელებული საქორწინო ციკლის ყველა ეტაპი: წინასაქორწინო, (ელჩის გაგზავნა და სიტყვის გატანა, უარის შემთხვევაში კი მაჭანკლის - „სიტყვის მწიკვბელის“ გაგზავნა, ნიშნის გადაცემა ანუ ნიშნობა, ბოხჩის მიტანა (ქორწილამდე ერთი კვირით ადრე), ნაკლებად რიშვეთი ანუ

გამოსასყიდი, ნიქაპი-ქორწინების გაფორმება, ქორწილი, ქორწილის შემდგომი - „ძღვენის მიტანა“, ანუ „სადილის მიტანა“ (მე-7 დღეს ან მოგვიანებით), მშობლების სტუმრობა (მე-15 ან მე-20 დღეს), „ფეხნაქცევად მისვლა“//„ფეხშექცეულად მისვლა“, როცა ქალი მე-40 დღეს სტუმრობდა მშობლებს. ზედა მაჭახელში კი ეს წესი განსხვავებულია, რადგან ტრადიციულად ფეხნაქცევად სიძე მიდიოდა), ნეფელს დაპაიჯნა (15 ან 40 დღის შემდეგ, რომელსაც ერთგვარ გამოცდას უტარებდნენ, ანუ სიძეს „წაბისკვედენ“ ან სხვ.), მზითევის//გზითევის მიტანა, ქორწინებასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენათა სისტემა და სხვ. (მარი ნიკო, 2012) (მურიე ჟან, 1962) (შარდენი ჟანი, 1975) (ფალავა მ., 2011) (ნოღაიდელი ჯ., 1926) (ფუტკარამე შ., 1993) (ოქროცვარიძე ნ., 2012).

დედოფლის მოყვანას და ქორწილს თან ახლდა სიმღერები, გართობა, იცოდნენ სუფრის დაკავება და სხვ. საქორწინო ტრადიციები ზოგადქართულის მსგავსია, თუმცა მასში იკვეთება ლოკალური თავისებურებები, რაც გამოიხატება ელჩისა და მაჭანკლის ზუსტ დეფინიციებში, საქორწინო ეტაპების თავისებურებაში და ა.შ.

მოსახლეობის საოჯახო ყოფის შესწავლაში სათანადო ადგილი დაეთმო ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს, რომელიც სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში განრიდების სახელით არის ცნობილი. დადგინდა, რომ განსაკუთრებული მორიდება მართებდათ ახალგაზრდა რძლებს მამაკაცებთან, რომლებიც „ჩავარდნილი ხმით“, „უ ჩ უ მ ა რ ა თ“ ლაპარაკობდნენ. მათი განმარტებით ამას „მარიფეთობას“, ლაზეზში კი „ცმაცუნით ლაპარაკს“ ეძახიან.

საოჯახო ყოფაში მოქმედებდა განსაზღვრული მემკვიდრეობითი სისტემა. ოჯახის მთავარ მემკვიდრედ ითვლებოდა ვაჟი, ქალებს კი ცალკე ეძლეოდათ სამზითვო წილი. უვაჟობის შემთხვევაში კი ქალი ითვლებოდა ოჯახის მემკვიდრედ.

ზედა მაჭახლის მდიდარ სამეურნეო გამოცდილებას ადასტურებს სამიწათმოქმედო შრომის იარაღებისა და სამიწათმოქმედო კულტურების სიმრავლე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები, დამხმარე სამეურნეო ნაგებობათა მრავალგვარობა, ზომა-წონის ერთეულთა სიმრავლე, გეოგრაფიული გარემოსა და ბოტანიკური სამყაროს, ნიადაგების სწორი კლასიფიკაცია (ჭლე, სუქანი, ქვიტირი, წითელი, მწვანე), ამინდის ხალხური პროგნოზირების საუკეთესო ცოდნა, მეურნეობის ამ დარგთან დაკავშირებული მდიდარი ფოლკლორული და მუსიკალური ტრადიცია, ასევე რწმენა-წარმოდგენათა სისტემის შემონახულობა. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ხეობის ბუნებრივ-კლიმატური პირობები არ მოითხოვდა ხელოვნური მორწყვის აუცილებლობას და იქ კარგად იყო განვითარებული ტერასული მიწათმოქმედება, სადაც ამ სიტყვის მნიშვნელობით მოწმდება ტერმინი დაკიბვა, ე.ი. დატერასება. სავლელე მასალების მიხედვით გაირკვა, რომ მიწათმოქმედება ძირითადად მესაქონლეობასთან ერთად არის შერწყმული, რომელიც წარმოდგენილია მემინდვრეობის უძველესი ტრადიციებით (ხორბალი, ქერი, ფეტვი, ღომი, ჭვავი, სიმინდი, სელი, კანაფი). ასევე, მოჰყავდათ მრავალგვარი ბახჩეული კულტურები. გამოვლინდა სამიწათმოქმედო ყოფასთან დაკავშირებული რამდენიმე სახის შრომის პროცესი - მოკარვება, გაპოხიერება, ხვნა, ფარცხვა, მორწყვა, მკა, ლეწვა, შენახვა, დაფქვა და სხვ. დამოწმდა სამიწათმოქმედო ყოფაში არაერთი იარაღის გამოყენება (გუთანა, კავი, ჯილდა, სახნისი, შნაკვი). ტრადიციულად შრომის ორგანიზაცია რეგულირდება ასაკობრივი პრინციპების, ფიზიკური შესაძლებლობებისა და უნარ-ჩვევების მიხედვით, ასევე, კოოპერაციული შრომის ისეთი ფორმებით, როგორცაა - ნადი, მანიდი და ხარნადი.

აქაურთა სამეურნეო ყოფაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მევენახეობას. ზედა მაჭახლელები კარგად იცნობენ ვაზის ბოტანიკურ აგებულებას (ძირი-მენახი, ანუ ვენახი, ხეზე ასული ვაზი - ყურძენი). ასევე, კარგად ჩანს მეღვინეობის კვალი, რომლის დიდ სამეურნეო მნიშვნელობაზე მიუთითებს როგორც ეთნოგრაფიული, ისე სხვა სახის მასალებიც. ზედა მაჭახლელთა ყოფაში დამოწმდა ყურძნის პროდუქტების მოსამზადებელი და შესანახი ინვენტარი (მარანი, ჭური, დერგი, საწნახელი, გიდელი, ტიკი), ასევე პროდუქტების ნაირსახეობა: ფაფა, ბექმეზი, ჩურჩხელა და ა. შ. მოწმდება მოსავლის აღება-დაბინავებასთან დაკავშირებული ტრადიციები და ხალხური ფოლკლორის საინტერესო ნიმუშები. რაც შეეხება მეხილეობა-მებაღეობას, ზედა მაჭახელში ხეხილის საკმაოდ დიდი ბაღები აქვთ, განსაკუთრებით კი ბევრია თხილის ბაღი.

სამეურნეო ყოფაში მიწათმოქმედებასთან ერთად მეურნეობის წამყვან დარგს მესაქონლეობა წარმოადგენდა და მასთან ერთად სიმბიოზურად ვითარდებოდა. მოშენებული ჰყავდათ ძროხა, ხარი, თხა, ცხვარი, ცხენი და სახედარი. ხეობაში გავრცელებულ ბარულ მესაქონლეობას სეზონურად ენაცვლებოდა ალპური მესაქონლეობა. იგი თავის მხრივ იყო საიალადო და ყიშლური მეურნეობის სახით, რომელსაც მემთევრე ქალი ანუ „თის ქალი“//„შაშორთი“ უძღვებოდა. ჩანს რძის პროდუქტების წარმოების მრავალგვარობა (მაწონი, დო, ხაჭო, ნადული, ერბო, სხვადასხვა სახის ყველი).

დამხმარე სამეურნეო ყოფაში გარკვეული ადგილი ეჭირა მეფრინველეობას, ისევე როგორც ნადირობას, მეთევზეობას, მეაბრეშუმეობას, ქარგვა-ქსოვას, კერვას, მეთუნეობას, ღებვასა და შინახელოსნობის არაერთ დარგს. ხეობაში ამზადებდნენ წყლის მილებს კერამიკისაგან და ხისაგან. ზედა მაჭახლელთა სამეურნეო ყოფაში დღემდე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მეფუტკრეობას, რომლის განსაკუთრებულობა მოსახლეობამ შემდეგი სიტყვებით გამოხატა - „ფუტკარი რომ დეილევა, დუნიაც დეილევა“. ტრადიციულად ფუტკარს აშენებდნენ როგორც სახლში, ისე ტყეშიც.

ზედა მაჭახლის სოფლის მოსახლეობას ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდა მეზობელ კუთხეებთან, განსაკუთრებით შავშეთთან და აჭარასთან, კერძოდ, ბათუმთან. ძირითადი სახმელეთო ტრანსპორტი იყო ცხენი, ვირი და ჯორი. ირკვევა, რომ ძირითადად გამოიყენებოდა თრევა-სრიალისა და გორვის პრინციპზე აგებული ტრანსპორტი. ასეთი იყო ხიზევი ანუ მარხილი. მას შემის მოსატანად და თოვლზე სასრიალოდ იყენებდნენ.

ზედა მაჭახლელთა სასიმღერო შემოქმედების მრავალფეროვნება საზოგადოების წარმოდგენაში აღვივებს ეროვნული სიმბოლური კულტურის მნიშვნელობას. მათი მუსიკალური ფოლკლორი რამდენიმე დიალექტის ნაზავია და მთლიანობაში დასავლურქართული მუსიკალური შემოქმედებაა. მრავალფეროვანი ხალხური მუსიკა ვოკალური და ინსტრუმენტალურია. სიმღერები სრულდებოდა სხვადასხვა საკრავის თანხლებით. ესენია: გაწიწული აკორდეონი, ჭიბონი, დავლი, მუზიკა. ორხმიანი და სამხმიანი სიმღერები სხვადასხვა ჟანრითაა წარმოდგენილი. ესენია: შრომითი, ნადური, სადღესასწაულო, რომელსაც შუამთობაზე მღეროდნენ, საქორწილო მაყრული, სააკვნო, სასიყვარულო, სიმღერით გაშაირება. მოსახლეობამ მრავალი ძველი სიმღერა აღადგინა და დღემდე შემოინახა. არქაული სიმღერების სამუსიკო აღნაგობა და ტექსტი ზოგჯერ წარმართული შინაარსისაა. განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია მრავალხმიანობის ლოკალურ თავისებურებაზე მიმანიშნებელმა ხმების ადგილობრივმა სახელწოდებებმა,

რომელსაც ადგილობრივები ასე ახასიათებენ: „სულ 4 ხმაა. პირველი გააყვილებდა-არდა დეგერჭოს ხმა ყიაში. მეც მამალსავით გეყვივლებდი. რომელცხა თავი იტყოდა, იმის ხმა უნდა გამოჩენილიყო. ან ერთმა თავიდა უთხრას, მეორესდა ბანი მისცეს. ვინცხა თავს აძლევს, მეორე 5-6 კაცი ბან აძლევს“. გარდა ამისა, წარსულში მრავალხმიანი სიმღერის არსებობაზე მინიშნება უნდა ჩანდეს ადგილობრივთა ჩივილში, რომ „სიმღერა თლათ გიგვიბოლდა, გიგვიყოლადა“-ო.

საკმაოდ მდიდარია ზედა მაჭახლელთა ქორეოგრაფიული ტრადიციები. ისინი ცეკვას აჭარელთა მსგავსად „სამობას“ უწოდებენ. გავრცელებულია ფათიკო, ხორუმი, ანუ მეომართა ცეკვა, რომელსაც თურქეთის ქართველები „არწივების როკვის“ სახელით მოიხსენიებენ, დუხხორომი, წყვილთა ცეკვა თექოინი, ჯინველომ ნანაჲდა, ფერხული, შამილი, რაშაორერა სიმღერის თანხლებით, ინდივიდუალური ანუ „მაქათათალაჲ“ ცეკვა. ასევე, გოგო-ბიჭი ერთად იცეკვებდნენ და ერთმანეთს ლექსს გამოუთქვამდნენ - „გამუუქმებდნენ“.

მაჭახლელთა ყოფისა და კულტურის ერთ-ერთი მაჩვენებელია ხალხური ტანსაცმელი, რომელსაც ჩასაცმელ-დასახურავს უწოდებენ. ტანსაცმლის კომპლექტი იყო სამამაკაცო, სადედაკაცო და საბავშვო. შესაკერი მასალა იყო სელი, კანაფი, შალი, აბრეშუმი. განსაკუთრებით საინტერესოა საქორწილო ჩასაცმლის ფერების შერჩევის საკითხი, როცა დადეების (მეჯვარეები) შავი ტანსაცმლის ფონზე დედოფლის წითელი ფორკა კაბა და თავსაბურავი ლამაზად და თვალსაჩინოდ იყო წარმოჩენილი. ქორწილში აბრეშუმის თორის გარეშე წასვლა სირცხვილად ითვლებოდა. რაც შეეხება მაყარს, ისინი საქორწილოდ იცვამდნენ კოსტუმსა და ქვედა (წელქვეშაჲ/წელწედაჲ) ტანსაცმელს.

ზედა მაჭახლის მოსახლეობის სულიერ ცხოვრებაში, მაჰმადიანობის გავრცელების მიუხედავად, არაერთი ქრისტიანული ტრადიცია დამოწმდა. მათ შორის აღსანიშნავია კვერცხის შეღებვა, ქრისტიანული ადგილებისადმი პატივისცემა და სხვა. ახალი წლის აღნიშვნის ტრადიცია და სხვა. მოსახლეობაში დამოწმდა „საიდუმლო ენა“, რომელსაც „ჩიტის ენას“ ეძახდნენ. ამ სახელწოდებასთან ახლოს დგას დამწერლობაში გამოყენებული პირობითი ნიშანი „ჩიტის თუალი“, რაც არ გამორიცხავს დამწერლობის საიდუმლო ხელის გამოყენების შესაძლებლობასაც (ჯავახიშვილი ივ., 1995) (ქართლის ცხოვრება, 1955).

ზედა მაჭახლელელებში კარგადაა შემონახული ეროვნული ცნობიერება. მათი ეროვნული სულისკვეთების მთავარი თვისებაა პატრიოტიზმი, ბრძოლისუნარიანობა, მიმდინარე პროცესებისადმი დაინტერესება, სიახლისადმი სწრაფვა და, იმავდროულად, კონსერვატულობა, ტრადიციებისადმი ერთგულება. არიან მეგობრულები, პატიოსნები და სტუმართმოყვარენი. აქვთ ნათესაობისადმი მოთხოვნა, ახასიათებთ სოლიდარობის თვისება, ინდივიდუალიზმიც, არიან მშრომელები, მოქეიფენი და ტოლერანტები

დიალექტოლოგიურად საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ზედა მაჭახლური. მიუხედავად იმისა, რომ ზედა მაჭახელი მოწყვეტილია თავის მასაზრდოებელ წყაროს-ქართულ ენას, ის მაინც ინარჩუნებს თავისთავადობას. უცხო ენობრივ გარემოში მოხვედრილნი არ ივიწყებენ მშობლიურ ქართულს. პირიქით, ის ვინც ქართულს ივიწყებს „გადარცხილ ქართველს“ უწოდებენ (მთქმ. ერსინ გორგაძე, სოფ. ეფრატ): „გადარცხილი ქართველი, იცის ქართველია, ქართული ენა არ იცის“.

ზედა მაჭახლის ექვსივე სოფელში დაცულია ქართული. მათი საოჯახო ენა ქართულია. მაჭახლის ხეობის ქართული მთელი რიგი ენობრივი თავისებურებებით ხასიათდება. ბუნებრივია, რომ აქაურ მეტყველებაში შესამჩნევია თურქული ენის

გავლენა. ასევე, დაცულია არქაული გრამატიკული თუ ლექსიკური ფორმები, სახასიათო და განსაკუთრებით საინტერესოა საკუთრივ დიალექტური ფორმები. შეინიშნება ზანური სუბსტრატის კვალი.

ნაშრომში მხოლოდ ზედა მაჭახლურის ლექსიკურ თავისებურებას შევხებით. ზედა მაჭახლურში ლექსიკის თვალსაზრისით განვითარების ორი ტენდენცია შეინიშნება: ძველი არქაული ფორმების შენარჩუნება და ახალი ლექსიკური ერთეულების გაჩენა.

აქაურთა მეტყველებას დაუცავს არაერთი არქაული სიტყვა. ამ კუთხის ისტორიულმა წარსულმა ახალი ქართული სიტყვა-თქმების დამკვიდრებას გზა გადაუღობა, ძველი ქართული სიტყვები კი შეძლებისდაგვარად განაგრძობდა არსებობას. ზოგიერთი ლექსიკური ერთეული კი სალიტერატურო ქართულსა და მის სხვა დიალექტებში ცნობილ მნიშვნელობათაგან რამდენადმე განსხვავებულ ლექსიკურ ნიუანსს ატარებს.

არქაულ ლექსიკურ ერთეულთაგან ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში დაცულია სიტყვა **სამა**: ფერხულ **ვისამებდით**; კაა **სამა** იცოდენ, მემრენ დეიწყებენ **სამას**..... დამახასიათებელია კლარჯული დიალექტებისათვის: **სამას იქდენ**; შდრ. საბა: სამა-როკვა შუმპარი (აბულაძე ი., 1973). ეს სიტყვა დღესაც დაცულია ზემო აჭარულ მეტყველებაში. შდრ. ნიჟ. სამა- ცეკვა, როკვა.

დაბურვა (დახურვა): სახე **დაბურილი** ქონდა დოდოფალ. შდრ. ძველ ქართულში: საბურავი: სახვეველი, რიდე, პირბადე. მნიშვნელოვანია, რომ აღნიშნული ლექსიკური ერთეული ხშირად გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“: „რომე ჩაცმა -**დაბურვასა** ვინ ღირს იყო მათგან კიდე“ (1659,2); „დია ედვა სასალუქო **დასაბურავ**-ჩასაცმელი“ (1077,4); „ებურა მოშლით პირ-ოქრო, მე მივეც რიდე რომელი“.

ტაროსი (ამინდი): **ტაროსი** გამოვდესო; კაა **ტაროსი** გამოვდოდა; ქვეიდან **ტაროსმა** მეიშალა. შდრ. საბა: **ტაროსი**: „არს ამინდის მსგავსი მოგზაურთათვის, კეთილი დარი თუ ბოროტი ზღვასა“. საერთოდ, ტაროსი დაცულია მთლიანად სამხრულ-დასავლურ მეტყველებაში ამინდის აღსანიშნავად.

გარგანი (ჯოხი)– ხობოს **გარგან** მუუკაკუნებდი; წუუშინა **გარგანი** თავში. შდრ. საბა: „არგანი არს კვერთხის უსხოსი, საბრჯენელათ და დასაყრდენელი კაცთა უძღურთათვის“.

ქლიკი–ფეხის ნაწილი მუხლიდან კოჭამდე-კანჭი: **ქლიკები** გამოზრუნებულ-გამოზრუნებული აქვან; **ქლიკები** მტკივა. შდრ. საბა: **ქლიკი**//**ქლაკი**. საყოველთაო გამოყენების სიტყვაა ზემო აჭარულისათვისაც (ორბელიანი ს. ს., 1998). შდრ. ნიჟ.: ფეხის ნაწილი მუხლიდან კოჭამდე, კანჭი.

ფუთხო–მუწუკი: **ფუთხო** აქ; **ფუთხო** რომ დიგიმწიფდება, იმა გამოადინებს ბარამარღვაი. შდრ. ნიჟ.: ხმელი მუწუკი, ბავშვებს რომ გამოაყრის თავზე ან სახეზე; (ნიჟარაძე შ., 1971) საბა: ფუთხი-ფინთი სიქაჩლე. საანალიზო ლექსიკური ერთეული საინტერესოა საერთოქართველურ ენათა დიალექტების ურთიერთმიმართების საკითხისა და ფუძეენის კუთვნილი არქეტიპის აღდგენის კუთხით. სვანურში ფუთხუ(ფურთხო) რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება: 1. საქონლის მჭლე ხორცისათვის დამახასიათებელი ბუმტუკები; 2. ქონში დაბუდებული მავნე უჯრედი, ხორცის შემაგრებული ბურთულა.

ზედა მაჭახლურში დაცულია **მწადია** ფორმა: ასლა **მწადია**. წადილი სურვილს ნიშნავს. შდრ. აბულაძე: წადილი-სურვილი, ნდომა, გულის-სიტყვა, გულის-თქმა (აბულაძე ი., 1973). წადილი ცნობილი ლექსიკური ერთეულია „ვეფხისტყაოსნისათვის“: „ესე იყო **წადილი** და მისი ნება“ (99,4); „ორნივე მიხვდეთ **წადილსა**, იგი ვარდობდეს, შენ იე“(1271,4). მსურს, მნებავს ზმნის გვერდით ძველი ქართული სალიტერატურო ენის

ძეგლებში დასტურდება მწადს, გწადს, სწადს ფორმა. დღევანდელ სალიტერატურო ენაში არ გვხვდება მწადს ზმნური ფორმა და არც წადილი.

განსაკუთრებით საინტერესო ის სპეციფიკური ლექსიკური ერთეულები თუ სიტყვა-თქმებია, რომლებიც უშუალოდ ზედა მაჭახლური მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. ზმნა წერის მნიშვნელობით ხშირად ისმის **გადაწიგნა: გედეწიგნეთ**; მეიგონეთ, **გედეწიგნეთ**; იმნაირი ოჯახიცაა, რომ იტყვის რას **წიგნის**.

ზიდვა//მიტანა ზმნის მნიშვნელობით სისტემებში ისმის **წიკვა**: ჩვენ არ ვწიკავთ; **წიკვენ** და არიან; თივას **წიკვდენ**; იფეგისას **წიკვებდა** ვინცხა კამ იყო; ყაზიად თქვენიდან **წიკვდენ**.

აქაურთა მეტყველებაში ცხოვრების მნიშვნელობით ყოველთვის ისმის **ჯდომა** სხვადასხვა მწკრივის ფორმით: ჩვენ რომ ვზივართ ღობალური ქვია; ქვაბისურ ბიძაები **ზიან**; გვიანიძეც არი, **ზიან**. ასეა დაცული აღნიშნული ლექსემა ზოგადად ტოპოკლარჯელთა მეტყველებაში.

ყურების//ცქერის მნიშვნელობით გვხვდება **ბუცება**: გვინდა ბაღან-ბუღანას ვებუცოთ: **მებუცა, მებუცა** და მემრენ გეიქცა.

გარდაცვალების მნიშვნელობით გვხვდება **დეიხარჯა**: ოსმან დედე **დეიხარჯა**; ნენე **დეიხარჯა**. ეს სიტყვა დღესაც გვხვდება ზემო აჭარულში.

ზედსართავი სახელი **პატარა** დასტურდება რამდენიმე ფორმით: **პატინამ, პურწამ, პაწაწანამ//პაწაწალამ, პურწიწალამ, პატინამ, პაწვან-პაწვანი, წვიტ-წვიტი, პუწ**: **პატინამ** მიკრილი სოფელი იყო; **პაწაწალამ** დედე გვყავდა; ყანა **პაწაწანამ**; ნაწყვეტი რანა გითხრა **პურწამ**; **პაწვან-პაწვანი** არიან; **წვიტ-წვიტი** მარცვლები აქ; **პაწაწალა** ქოთანში ჩადებდი, **პუწა** გაწვიმდებოდა; **პურწიწილამ** ბაღანაა, **პატინამ**; **პუწა** გამოხვეწავენ.

დიდი, დიდად სიტყვის მნიშვნელობით გვხვდება **ბევრი, ბევრად**: **ბევრი** ხმა აქ; **ბევრად** ქარი ქრის.

საუბრის მნიშვნელობით სპორადულად შეიძლება შეგვხვდეს **ქადაგება**: ცოტა იქადაგა.

ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში გადაშენდა, გაქრა ზმნას ზოგჯერ ენაცვლება **ადგა**: ახლა **ადგა**, აღარაა ამფერობა; ადათებმა **ადგა**.

ამავე რიგისაა სიტყვები: **განიჟრა** (გაწვიმდა): **პუწა** განიჟრა; **წეცილვებს** (გადაიდარებს): **მემრე წეცილვებს**, ზე მოვა; **მიძრა** (მიხურვა): ამ სახლი კარ მიძმრავ; **ჩავანაქნარებდი** (მოვკლავდი): **გველ ჩავანაქნარებდი**; **გუწიწია** (გაუგრძელებია): **ლოცვა გუწიწია**; **მომყურებია** (გამიგონია): არ **მომყურებია**; **გედევრეცხეთ** (შევიცვალეთ): ჩვენ **გედევრეცხეთ**; **გადარცხილი** ქართველები; **მოგება** (უნივერსიტეტში ჩარიცხვა): ჯერ ვერ მეიგო უნივერსიტეტში; **წეწვენ** (უკრავენ): გამოსლიხან **წეწვენ** მუზიკაი; **ბუჩუჩი** (მოუფერებელი, მოუხერხებელი): ვერ გააფერებს, **ბუჩუჩი** იქნება; **პანჭიკი** (საცვალი): **პანჭიკ** გადაახურავ; **გაფუშტავს** (უმუხთლებს): არ **გაფუშტავს**; **გეიწურე** (გაიჩოჩე): **პაწაი გეიწურე**; **კილი** (მეტსახელი): **კილი** აქ, ზედმეტ დუუმახებენ; **დუუხვარა** (გაყიდა): **დუუხვარა**, **დუუშპიონა**; **ვებოგო** (ხელი შევუშალო): რისთვის **ვებოგო**; **მორუხები** (მოხუცები): ჩემნაირი **მორუხები** არ უნდაწან; **ვიდელებდით** (ვითამაშებდით): **კუკუმალას ვიდელებდით**; **ახალმოზდე** (ახალგაზრდა); **ავადევილი** (ავადმყოფი); **ლარჭები** (ბავშვები); **მაცივარზე მივაფისავ** (მივაკრავ).

ამდენად, ზედა მაჭახლური მეტყველების ლექსიკური სიტყვა-თქმების გაცნობა მნიშვნელოვანია, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული კონსერვირებული მასალა საუკუნეზე მეტი წლის წინანდელი ცოცხალი მეტყველების ნიმუშია.

ამასთანავე, ზედა მაჭახლურის უცხო ენობრივ გარემოში მოქცევამ, მათ მეტყველებაში დაამკვიდრა უცხოენოვანი ლექსიკური ერთეულები. ენობრივი კონტაქტების საფუძველზე არა ოდენ ზედა მაჭახლურში, არამედ საერთოდ სამხრულ მეტყველებაში დამკვიდრებულია თურქულიდან და თურქულის გზით არაბულ-სპარსულიდან შემოსული სიტყვები. „საგანგებო ინტერესის შემცველია ამ დიალექტური სინამდვილის მიმართება უცხო ენობრივ სამყაროსთან. ზეპირი (და აგრეთვე მწიგნობრული) გზით შემოსული ბერძნულ-სპარსულ-თურქულ-სომხური სიტყვები უწინარესად ამ ენობრივი წრის მეშვეობით ინერგებოდა საზოგადო ქართული ლექსიკონის ნიადაგში“ (ძიმიგური შ., 1970).

ზედა მაჭახლელთა ყოველდღიურ მეტყველებაში ბევრი ლექსიკური ერთეული თურქულიდანაა შეთვისებული. დავასახელებთ ზოგიერთს: ალთუნი, არალული, არხატაში, ასკერი, აჩული, ბაირადი, ბასხუნი, ბილეზუგი, ბოლათ, გელინი, გენჯი, გუმრუქი,დავლი, დუგუნი,ზენგინობა, თორი, კანული, კიტმიჯი, მაჰალე, მეივა, სექვი, სოი, ტაია, ტამარი, უსტა, ფაჩავრა, ფახირი, ფესტილი, ფუნდარი, ყაფანი, ყათმერი, ყირათი, ყირმიზი, ყიშლა, ყურადი, შელლიგი, ჩიბანი, ჩურუგა...

გვხვდება არაბულიდან თურქულის გზით შემოსული ლექსიკური ერთეულები: ბეზი, ბერექეთი, გაჰაზირება, გაჰერსება, დაფუხრება, დუა, ებბედი, ეზანი, თაბახი, თერეფი, თექმილი, ილლე, ინათი, ინსანი, მეელემი, მეხსუზ, მოსაფირი, მურადი, მუშამბა, მუხტარი, ნესლი, ომრი, რემეზანი, საბრი, ყანთარი, ყელემი, ხასი, ხაფიფი, ხებერი, ხისიმი, ჯენნეთი, ჯინი, ჯუმა, ჰახი, ჰელალი...

შედარებით ნაკლებია სპარსულიდან თურქულის გზით შესული სიტყვები: აბდესი, ბახშიში, ბელქი, გოია, დესტანჯი, ზოფა, თემბელი, მუხი, ნაჩარი, რენგი, ფარჩა, ფემტემალი, ფიშმანი, ქეშიში, ჩივთი, ჯუმბუმობა, ჰემ...

ზედა მაჭახლელთა მეტყველებაში ბერძნულიდან თურქულის გზით დამკვიდრებული სიტყვებია: ფაფაზი, ქილისე.

დასკვნა: ზედა მაჭახლის მოსახლეობამ განსხვავებული რწმენისა და იდეოლოგიის პოლიტიკურ გარემოცვაში შეძლო ქართველობის შენარჩუნება და ნათესაური კავშირურთიერთობების განმტკიცება. ამის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ეთნოგრაფიული ყოფისა და კულტურის ცალკეული ელემენტის რეკონსტრუქცია, მრავალმხრივ საინტერესო მაჭახლის ქართულისა და მათი მეტყველების საფუძვლიანი შესწავლა, რაც სრულყოფილ წარმოდგენას შეგვიქმნის ქართული ენის სამხრული კილოების თავისებურებათა შესახებ.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე, ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა: მეცნიერება.

ბაქრაძე, დიმ. (1987). *არქეოლოგიური მოგზაურობანი გურიასა და აჭარაში*. ბათუმი: გამომცემლობა საბჭოთა აჭარა.

გივიანთი, ი., 2. (2008). *წინასწარი ცნობები მაჭახლის ეფერატისა და მისი სიძველეების შესახებ, კრებული "სპექტრი"*. თბილისი, : გამომცემლობა მერიდიანი.

- გუჯეჯიანი, თ. (n.d.). *გუჯეჯიანი რ., თოფჩიშვილი რ., ფუტკარაძე ტ., შოშიტაშვილი ნ., ჭეიშვილი გ. ზედა მაჭახელი (2008 წლის პირველი ნახევრის ექსპედიციის შედეგები) - კრ. ტბელობა, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, საქართველოს საპატრიარქო, აბუსერისძე ტბელის სახელობის უნ.*
- კახიძე, ნ. (1974). *მაჭახლის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი)*. ბათუმი: გამომცემლობა მეცნიერება.
- კახიძე, ნ. (2013). *ეტრატზე ამტყველებული ისტორია*. ბათუმი.
- ლისოვსკი. (2015). *ჭოროხის მხარე*. ბათუმი.
- მარი ნიკო. (2012). *შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები*. ბათუმი.
- მურიე ჟან. (1962). *ბათუმი და ჭოროხის აუზი*. ბათუმი.
- ნიჟარაძე, შ. (1971). *ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა*. ბათუმი.
- ნოლაიდელი, ჯ. (1926). *აჭარელი ქალი და ქორწილების ადათი. კრებული: რვა მარტი და აჭარელი ქალი*. ბათუმი.
- ორბელიანი, ს. ს. (1998). *ლექსიკონი ქართული, ტ. I-II*.
- ოქროცვარიძე, ნ. (2012). *ოჯახი და საოჯახო ყოფა თურქეთელ ქართველებში (ინეგოლის რაიონის სოფელ ჰაირიეს მოსახლეობის მაგალითზე)*. თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება;.
- ტბეთის... (1977). *ტბეთის სულთა მატანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სამიგბლები დაურთო თ. ენუქიძემ*. თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება.
- ფალავა, მ. (2011). *შავშური ჩანაწერები*.
- ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული, წ. I;*. ბათუმი: გამომცემლობა ჰოროსი XXI.
- ქართლის ცხოვრება. (1955). *ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I*. თბილისი.
- შარდენი, ჟ. (1975). *შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ)*. თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება.
- შენგელია, ნ., 2. (n.d.). *რამდენიმე დოკუმენტი შავშეთის, იმერხევისა და მაჭახლის ლივების შესახებ. თსუ, საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, შრომები, სპეციალური გამოშვება, შოთა მესხია-100*. თბილისი: გამომცემლობა თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

- ჩიტაია, გ. (1926). *გლეხის სახლი კვაბლიანში, მიმომხილველი*. თბილისი: გამომცემლობა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია.
- ჩიქოვანი, თ., 1. (1960). *ხალხური საცხოვრებელი (წალკური სახლი)*. თბილისი: გამომცემლობა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია.
- ძიმიფური, შ. (1970). *ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი*. თბილისი: გამომცემლობა განათლება.
- ჭიჭინაძე, ზ. (2004). *ქართველთა გამუსლიმება*. თბილისი: გამომცემლობა არტანუჯი.
- ჭიჭინაძე, ზ. (2013). *მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში*. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი.
- ჯავახიშვილი, ივ. (1995). *ქართველი ერის ისტორია, ტ.8.* თბილისი.

References

- Abuladze, I. (1973). *Dzveli kartuli enis leksikoni, gamomtsemloba: metsniereba, [Dictionary of the Old Georgian Language; Publishing House Science], Tbilisi, (in Georgian)*
- Bakradze, Dim. (1987). *Arkeologiuri mogzaurobani Guriasa da Acharashi, gamomtsemloba sabbtchota achara, [Archaeological trips to Guria and Ajara., Publishing House: Soviet Ajara]. Batumi. (in Georgian)*
- Chichinadze, Z. (2004). *Kartvelta gamuslimeba, gamomtsemloba: Artanuji, [Conversion of Georgians to Islam. Publishing House: Artanuji], Tbilisi. (in Georgian)*
- Chichinadze, Z. (2013). *Musulman kartveloba da mati sophlebi sakartveloshi., gamomtsemloba: universali., [Muslim Georgians and their villages in Georgia. Publishing House: Universali]. Tbilisi. (in Georgian)*
- Chikovani, T. (1960). *Khalkhuri satskhovrebeli (Tsalkuri sakhli), gamomtsemloba: Sakartvelos metsnierebata erovnuli akademia., [Folk dwelling (Tsalkian house). Publishing House: National Academy of Sciences of Georgia], Tbilisi. (in Georgian)*
- Chitaia, G. (1926). *Glekhis sakhli kvablianshi, mimomkhilveli, gamomtsemloba: Sakartvelos metsnierebata erovnuli akademia., [A Peasant's House in Kvalbiani, Publishing house: National Academy of Sciences of Georgia]. Tbilisi. (in Georgian)*
- Giviashvili, I. (2008). *Tsinastsari tsnobebi matchakhlis evphratisa da misi sidzveleebis shesakheb, krebuli "spektri", gamomtsemloba: Meridiani, [Preliminary evidences about the Ephrates of*

- Machakheli and its antiquities, collection "Spektri", Publishing House: Meridiani*], Tbilisi. (in Georgian)
- Gujejiani, T. (2008). Gujejiani R., Tofchishvili R., Putkaradze T., Shoshitashvili N., Cheishvili G., Zeda Matchakheli (2008 wlis pirveli nakhevis ekspediciis shedegebi), krebuli: tbeloba, saertashoriso sametsniero konpherentsiis masalebi, sakartvelos sapatrarko, abuserisdze tbelis sakhelobis universiteti, [Upper Machakheli (results of the expedition of the first half of 2008). *Collection of Tbeloba, Proceedings of the International Scientific Conference*]. (in Georgian)
- Javakhishvili, Iv. (1995). Kartveli eris istoria., [*History of the Georgian Nation, vol. 8*]. Tbilisi. (in Georgian)
- Jean Chardin. (1975). Shardenis mogzauroba sparsetsa da aghmosavletis skhva kveknebsi (tsnobebis sakartvelos shesakheb), gamomtsemloba: mecniereba., [*Chardin's journey to Persia and other Eastern countries (information about Georgia)*] Publishing House: Science], Tbilisi. (in Georgian)
- Kakhidze, N. (1974). Matchakhelis kheoba (istoriul-etnographiuli kvleva), [*Machakheli Valley (historical-ethnographic studies)*]. Batumi.. (in Georgian)
- Kakhidze, N. (2013). Etratze ametkvelebuli istoria, [*History written on the scroll*]. Batumi. (in Georgian)
- Kartlis Tskhovreba. (1955). Teksti dadgenili kvela dziritadi khelnatseris mikhedvit s. kaukhchishvilis mier, [*the text established according to all the main manuscripts of S. by Kaukhchishvili, vol. I*]. (in Georgian)
- Lisovski. (2015). Chorokhis mkhare, [*Chorokhi Region*]. Batumi.
- Mari Nico, .. (2012). Shavshetsa da klarjetshi mogzaurobis dghiurebi., [*Shavsheti and Klarjeti Travel Diaries*]. Batumi. (in Georgian)
- Noghaideli, J. (1926). Achareli kali da kortsilebis adati, krebuli: rva marti da achareli kali., [*Ajarian woman and wedding tradition, Collection: Eight March and Ajara woman*]. Batumi. (in Georgian)
- Noghaideli, N. (2013). Leksikologiuri kvlevebi., [*Lexicological studies*]. Batumi. (in Georgian)
- Okrotsvaridze, N. (2012). ojakhi da saojakho kopa turketel kartvelebshi (inegolis raonis sofel hairies mosakhleobis magalitze), gamomtsemloba: metsniereba., [*Family and family life among Turkish Georgians (on the example of the population of the village of Hairie, Inegol district), Publishing House: Science*]. Tbilisi. (in Georgian)

- Orbeliani, S. (1998). Leksikoni kartuli. [*Georgian dictionary, Vol. I-II*]. (in Georgian)
- Paghava, M. (2011). Shavshuri chanatserebi. [*Shavshuri Records*].
- Putkaradze, Sh. (1993). Chveneburebis kartuli., gamomtsemloba: horosi XXI., [*Georgian of Chveneburebi; I*. Batumi: Publishing House Horos XXI].
- Shengelia, N. (2016). Ramdenime dokumenti shavshetis, imerkhevisa da machakhlis livebis shesakheb, tsu, sakartvelos istoriis institutis shromebi, spetsialuri gamoshveba, shota meskhia – 100., gamomtsemloba: tbilisi ivane javakhishvilis sakhelmtsipho universiteti., [*Some documents about the Livs of Shavsheti, Imerkhevi and Machakheli. TSU, works of the Institute of History of Georgia; Shota Meskhia-100*., Publishing House: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University]. Tbilisi. (in Georgian)
- Tbetis.. (1977). Tbetis sulta matiane, teksti gamosatsemad moamzada, gamokvleva da sadziebebi daurto t. enukidzem. Gamomtsemloba: metsniereba., [*Chronicle of the Tbeti Sulta Matiane, the text was prepared for publication, research and researches were attached by T. Enukidze. Publishing House: Science*]. Tbilisi. (in Georgian)